

כיצד יש לנהוג למעשה בשנת השביעית בגידולי הנגב והערבה

בס"ד

ט"ו בשבט תשפ"א

לכבוד הרה"ג יהושע מנחם בלושטיין שליט"א
ראש מכון "עומקה של הלכה" ערד ומח"ס שער הנו"ן ועוד,

שוכט"ס.

קבלתי מכתבו החשוב, ובו השאלות הגדולות דלהלן:

- א. האם ניתן להורות על מקום כל שהוא באיזור הנגב והערבה, שבדאי אינו כלול בגבולות 'אלה מסעי'.
 - ב. האם ניתן להקל בסחורה המובאת בשנת השביעית ממקומות המסופקים, ולסמוך על הכלל ש'ספיקא דרבנן לקולא'.
 - ג. האם למרות הצדדים להקל, יש להחמיר מחשש שאיזור אילת הוא מכיבושי שלמה המלך.
- ואכן השאלות הינן כבדות משקל, ובפרט בהתקרב שנת השביעית הבעל"ט. ואמנם הפרטים כולם כבר נידונו בספרי 'תגל ערבה' ובמאמרים שפרסמתי בס"ד במקומות שונים, וכן בשיעורים שניתן לשמעם בקוי שיעורי תורה ידועים. יחד עם זאת, אשתדל בעזה"ש לרכז כאן את התשובות לשאלותיו בצורה מתומצתת. וזה החלי בס"ד:

שאלה א': האם ניתן להורות על מקום כל שהוא באיזור הנגב והערבה, שבדאי אינו כלול בגבולות 'אלה מסעי'.

תשובה א': האיזור היחיד בנגב ובערבה (בצד הישראלי), שעליו ניתן לומר בודאות שאינו כלול בגבולות 'אלה מסעי', הוא סביבת העיר אילת עצמה ומשם דרומה. והטעם שאין לחשוש ששם הוא מארץ ישראל, היינו משום שזהו הדרך היחיד שבו יכלו ישראל לעבור מחצי האי סיני להקיף את אדום ומואב ולהגיע לעבר הירדן, מבלי לחצות את ים מפרץ אילת (בנס או בספינות - שתי אפשרויות שאין להן זכר בתורה שבכתב או שבע"פ). והרי כל מקום שבו עברו ישראל במסעיהם הוא בודאי חוץ לארץ, כפי שכתבו רבותינו הראשונים בפרשת מסעי (הר"י בכור שור והחזקוני ודעת זקנים והדר זקנים לבעלי התוספות במדבר פל"ד ד'), כי כידוע מעולם לא נכנס משה רבינו לארץ - ועל כרחך ששטח זה אינו בכלל גבולות 'אלה מסעי'.

אבל אין שום בסיס שעליו ניתן לסמוך להקל באף מקום הנמצא צפונית לאיזור זה; כי זאת יש לדעת - שכל ההצעות שהועלו על ידי חוקרים למיניהם בדורות האחרונים להצפין את קו מהלך גבול דרום של ארץ ישראל, אינן מבוססות על ראיות כל שהן מתורה שבכתב או שבעל פה, וגם לא (להבדיל) על פרטים מהמציאות הידועים כביכול רק ל'מומחים' כפי שסבורים רבים. אלא הינן המצאות מחודשות המיוסדות על דמיונות קלושים לשמות ערביים והשערות כיצד השתרבו השמות הנוכחיים וכדומה, ושבמקורן הן נובעות מדעה קדומה חיצונית שארץ ישראל 'של תקופת המקרא' (כהגדרתם) בודאי היתה קטנה ביותר, וש'נחל מצרים' אינו יכול להיות הנילוס כדברי רוב מניין ובנין של רבותינו הקדמונים (כפי שיובא להלן).

במיוחד אין לסמוך להלכה על 'שיטות' ספרי הגיאוגרפיה 'אדמות קודש' ו'תבואות הארץ', שאינן 'שיטות' הלכתיות כלל אלא הצעות 'מדעיות' בעלמא שהועלו לעיון הקוראים, כפי שכתבו והדגישו המחברים בעצמם. ובפרט אין להסתמך חלילה על בעל 'תבואות הארץ', שדרכו בכמה מקומות לחלוק במחוי יד על דברי רבותינו הראשונים כמלאכים שמפיהם אנו חיים

כרש"י ותוספות, וגדולי הפוסקים כהרדב"ז ומהר"ט. ולדוגמה: בפרק ז' של ספרו כתב לענין 'קרן אפל' המוזכר במסכת תענית (דף כב:) - "פירש רש"י קרן אפל שן סלע גבוה וכך שמו, ותוספות פרשו שם מקום, עכ"ל. במכ"ת {כך במקור!} אין שם מקום ולא שן סלע, כי אם... {!}" ותו לא מדי.

ואמנם גם הגר"ח קניבסקי שליט"א בספרו דרך אמונה (ח"ב הלכות תרומות פ"א ה"ז ד"ה מאשקלון) הציע כאפשרות בעלמא להצפין המיצר, ולומר שהוא עובר בואדי האכזב המכונה בימינו 'נחל צין' (שראשיתו באזור 'רכס נפחה' שבמרכז הנגב ושפכו במערב ים המלח לא הרחק מסימו הדרומי הנוכחי - אך לא ב'קצה ים המלח קדמה' ככתוב בפרשת מסעי), ושהגבול ידלג מראשית 'נחל צין' המזרחי לחלקו המערבי (שהוא בעצם נחל לגמרי נפרד הנקרא 'נחל לבן' שתחילתו ב'רמת מטרד', ושמי הגשמים הנקווים בו זורמים בכיוון ההפוך לים התיכון). ולא נדון כאן בתמיהות הקיימות על הצעה זו, מכיון שהגר"ח קבעצמו במכתב ששלח לי כמענה לקושיות שהעלתי על ההצעה, כתב - שהמעין בספרו דרך אמונה שם יראה "שאינן זה נ"מ למעשה כי העתקתי שם תשובה מו"ח (שליט"א) [הגר"ש אלישיב זצ"ל] שלמעשה יש להחמיר ואין נוגע רק לפלפול של תורה".

מאידך, קיימות ראיות כבדות משקל לכך שיש מקום לחשוש להלכה שהגבול הגיע עד סמוך למפרץ אילת, כשהעיקריות שביניהן הן אלו המפורטות להלן:

א. מפורש בתורה שהמרגלים נשלחו ממקום הנקרא 'קדש ברנע', ככתוב (במדבר פל"ב ח'): "כה עשו אבתיכם בשלחי אתם מקדש ברנע לראות את הארץ". וברור שאותו מקום לא היה בתוך תחומי ארץ ישראל, שהרי משה רבינו מעולם לא עבר את הגבול ונכנס לארץ (ואף שמפורש בפרשת מסעי במדבר פל"ד ד' שהגבול הדרומי עבר "מנגב" לקדש ברנע", כתב הר"י בכור שור בעל התוספות בפירושו לבמדבר פל"ד ד' שיש לומר ששני קדש ברנע היו - והביאורו בדעת זקנים שם ועוד, וכן פירש שם החזקוני. ובפירוש רבינו חיים פלטיאל לדברים פ"א י"ט חילק בין 'ברנע' כולו לבין 'קדש ברנע', וכתב ש"לדרום של 'ברנע' היה סוף, ולא 'קדש ברנע' עצמו" שהיה חוצה לארץ).

אך מאידך ברור גם שמקום זה היה סמוך מאוד לארץ, כפי שמוכח מכמה פסוקים. וכמו שכתב הרשב"ם בפירושו לתורה (דברים פ"א ב') שלאחר שהלכו ישראל אחד עשר יום מחורב עד קדש ברנע "מיד" היו מזומנים ליכנס לארץ ישראל באותו הדרך שהלכו מרגלים, כמו שאמר להם משה 'עלו זה בנגב ועליתם את ההר', וכמו האמור בסוף הפרשה 'וישכימו בבקר ויעלו אל ראש ההר וגו' ויעפילו לעלות אל ראש ההר וגו' וידד העמלקי והכנעני היושב בהר ההוא ויכו' וגו' {הרי ששם בראש ההר כבר היה ארץ ישראל}, וגם לפנינו 'ותודו ותעלו ההרה' {שרואים מכך שעצם העליה להר נחשב להם לזדון משום ששם היה ארץ ישראל כנ"ל} - כל אילו הפסוקים מוכיחים כי מיד אילמלא חטאו במרגלים קרובים היו ליכנס לארץ ישראל 'מיד' מקדש ברנע". וכן כתב הרמב"ן שם: "וקדש ברנע הוא הוא 'סוף המדבר בגבול הר האמורי שהוא נחלת ישראל' וכו', כי בקדש ברנע 'שהוא בתחום נחלתם' בקשו מרגלים ונשתבש דרכם".

ורש"י בדברים (פ"א מ') פירש מה שנצטוו לאחר חטא המרגלים "ואתם פנו לכם וסעו המדברה דרך ים סוף", דהיינו "שהמדבר שהיו הולכים בו לדרומו של הר שעיר, היה מפסיק בין ים סוף להר שעיר (ולכאורה פשוט ש'ים סוף' זה הוא זרועו המזרחי של הים הנקרא בימינו 'מפרץ אילת', שהרי שעיר מקומו "לצד מזרח" כפי שכתב במדבר פל"ד ג'), עתה 'הימשכו' לצד הים ותסבבו את הר שעיר כל דרומו מן המערב למזרח". ומלשון זה שנקט "הימשכו" לצד הים" ולא 'סעו', משמע לכאורה שנצטוו רק לנסות מעט לכיוון דרום (ושמא הוצרכו לכך משום ששם היה הדרך ההולך ממערב למזרח). אלא שלאחר אותה 'המשכה', פנו מזרחה ו'סעו' 'דרך ים סוף' שיהיה לימינם למדבר המקיף את כל דרום הר שעיר. ולכאורה מקור דבריו הוא מהכתוב עצמו שבו נאמר: "פנו לכם 'סעו' המדברה דרך ים סוף", שמשמע מכך שמתחילה רק 'פנו' לדרום, ואז 'סעו' מזרחה.

ולפי זה לכאורה פשוט ש'קדש ברנע' שבו נצטוו ישראל כן לא היה רחוק מהים, שהרי אם לא כן לא היה שום טעם להזכיר את הים כלל - אלא לומר: 'פנו לכם נגבה (או לכל היותר 'לצד ים סוף') וסעו המדברה", ותו לא. ומכיון שציוו שלאחר שיפנו 'סעו מזרחה' "דרך ים סוף", לכאורה מוכח שיהיה אז הים סמוך להם לימינם. וכן מפורש בפירוש רבינו מיוחס לבמדבר (פחד כ"ה) ש"עכשי שלא זכו חזרו ללכת לצד מזרח 'דרך המדבר שהוא סמוך לים סוף'", ולכאורה פשוט שכוונתו בזה לפרש לשון הפסוק עצמו שכותב: "וסעו המדברה דרך ים סוף", וכן"ל. ונמצא

ש"המדבר שהיו הולכים בו" ישראל בעת שילוח המרגלים ש"היה מפסיק בין ים סוף להר שעיר", היה צר במדה כזו - שלאחר ש'נמשכו' מקדש ברנע מעט דרומה ופנו 'לנסוע' מזרחה, היה שייך לומר שהם נוסעים "לדרומו של הר שעיר" מחד, ו"דרך ים סוף" (שהוא 'מפרץ אילת') מאידך.

ואם כן לכאורה קשה מאד ליישב הסברה שמיצר דרום של ארץ ישראל עובר בואדי האכזב המכונה בימינו 'נחל צין' (וממנו ל'רמת מטרד' ומשם ב'נחל לבן') כפי שהציע הגר"ח קניבסקי שליט"א בספרו דרך אמונה, או שנמשך מעט לאורך הוואדי ואז עוזבו ויורד דרומה כפי שהציעו מחברי ספרי הגיאוגרפיה 'אדמת קודש' ו'תבואות הארץ'. כי המרחק מנקודתו הדרומית ביותר של 'נחל צין' עד 'מפרץ אילת' הוא יותר מ-135 ק"מ, וגם לפי הצעות מחברי הספרים 'אדמת קודש' ו'תבואות הארץ' שהמיצר יורד מאותו ואדי דרומה, עדיין ישאר מנקודת הגבול הקרובה ביותר המוצעת עד הים מרחק של יותר מ-105 ק"מ. ולכאורה קשה מאד לומר שבאותם אזורים המרוחקים כל כך מהים, יצטוו ישראל 'להמשיך' מעט 'לצד הים', ואז לנסוע מזרחה 'דרך ים סוף'.

ב. מבואר בספר יחזקאל (פמ"ח א'-ז') שלעתיד לבא תחולק ארץ ישראל לשלוש עשרה רצועות שוות זו למטה מזו מצפון לדרום, ש'אורך' כל אחת מהן ממזרח למערב הוא "מפאת קדים עד פאת ימה". ושבעת רצועות העליונות עם חמשת התחתונות יחולקו לשבטים, ואילו בתווך תהיה רצועה אחת שהיא 'תרומה' לגבוה ש'רחבה' מצפון לדרום עשרים וחמשה אלף 'קנים' (כשאורך כל 'קנה' הוא שש אמות כדלהלן). ובמקום כל שהוא בחלק העליון של רצועת התרומה יהיה המקדש שמידותיו חמש מאות על חמש מאות 'קנים', באופן שלדרומו ישארו עד תחתית הרצועה סך תשעה עשר אלף ושבע מאות וחמשים 'קנים' (לפי החלוקה: 4,750 'קנים' לכהנים, 10,000 ללוויים, ו-5,000 למושב ולמגרש).

ובספרי (פרשת האזינו פיסקא שט"ו, והובא בפרש"י למסכת יומא דף סז. ד"ה שבעה ומחצה) דורש על כך: "מה ת"ל 'אשר אחד' 'ראובן אחד' 'יהודה אחד' - שעתידי ישראל לטול אורך מן המזרח למערב על רוחב עשרים וחמשת אלפים 'קנים', שיעורם שבעים וחמשה מיל". ופרש"י ביחזקאל שם (א') שחז"ל למדו שיעור זה מהמפורש התם לענין רצועת התרומה שאכן 'אורכה' עשרים וחמשה אלף 'קנים' וכנ"ל, ומכיון שה'קנה' הוא שש אמות (כדכתיב לעיל שם פמ"א ח': "מלו הקנה שש אמות אצילה") - נמצא ש'אורך' הרצועה הוא ק"ן אלף אמות ($25,000 \times 6 = 150,000$), שהם שבעים וחמשה מילין לפי חשבון אלפיים אמה למיל ($150,000 : 2000 = 75$). וע"ש שדן לומר שיתכן שמילין אלה הם יותר גדולים ממילין רגילים).

עוד כתב רש"י להלן שם (ח'): "וא"ת היאך יתכן שתהא ירושלים {בעתיד} במקומה, והלא היתה ירושלים {לפי הגבולות המבוארים בתורה} במיצר צפוני של יהודה שנטל דרומה של ארץ כנען, וכאן הוא באמצע השבטים. {ותירץ:} אין חלוקה זו דומה לחלוקת יהושע - שזו כשורת הכרם וכל החלקים שוין, וחלוקת יהושע היה שבט יהודה חלק גדול... עד שנטל שמעון בגורלו... לפיכך יש די עתה ברוחב חלק שנטל יהודה בימי יהושע ליטול בו חלק עכשיו ה' שבטים הנותרים, לפי שהאורך גדול מאד מפאת קדים עד אוקיינוס. וירושלים במקומה". ומבואר מכך שהיה פשוט לרש"י שהמרחק שיהיה בעתיד מירושלים עד קצה הדרומי של ארץ ישראל, הוא זהה למרחק הקיים גם בזמן הזה לפי גבולות התורה. שהרי על הנחה זו מבוססת כל קושיתו, כי אם לא כן אלא שיהיה אז המרחק רב יותר - קושיה מעיקרא ליתא, כמובן מאליו.

ומכיון שלפי המבואר ביחזקאל שם - ממקום המקדש ועד תחתית רצועת הקודש יהיה מרחק של 19,750 'קנים' וכנ"ל, ודרומית לאותה רצועה יהיו עוד חמש רצועות שוות שרוחב כל אחת מהן מצפון לדרום 25,000 'קנים' וכנ"ל, נמצא שגם לפי גבולות התורה צריך שיהיה ממקום המקדש (וליתר דיוק - ממרחק כחצי מיל מחומה הדרומית של הר הבית דידן שאינו אלא ת"ק על ת"ק אמה כדתנן במסכת מדות פ"ב מ"א, ודלא כבעתיד שיהיה ת"ק על ת"ק 'קנים' וכנ"ל) ועד קצה הדרומי של ארץ ישראל בסך הכל שיעור 144,750 'קנים' ($144,750 = 19,750 + [25,000 \times 5]$), שהם 868,500 אמות ($144,750 \times 6 = 868,500$), או 434.25 מיל ($868,500 : 2000 = 434.25$). ואם כן אפילו לחשבון 'שיעור הגר"ח נאה' שמיל הוא 960 מטר, צריך שיהיה מירושלים ועד קצה הדרום כ-416 ק"מ, ואילו ל'שיעור החזון איש' שמיל הוא 1.152 ק"מ - המרחק הדרוש הוא כ-500.25 ק"מ.

והמתבונן במפות יראה שגם אם נאמר ששיעורי ה'קנים' והמילין הנ"ל אינם נמדדים בקו אוירי אלא במדידה קרקעית בצמוד למעלות ולמורדות שבשטח - והיינו שצוק זקוף בגובה מאה מטר נמדד כמאה מטר למרות שעל המפה נראה שלא הוסיף כלום, לכאורה קשה מאד לומר שקצה הדרום של ארץ ישראל יהיה במקום כל שהוא בערבה. כי המרחק האוירי שבין ירושלים לבין סוף הערבה אינו אלא כ-250 ק"מ בלבד, ואפילו אם נאמר ששיעורי ה'קנים' והמילין הנ"ל נמדדים במרחק קרקעי ולא אוירי כנ"ל - קשה מאד להאמין שיתווספו על ידי העליות והמורדות יותר מ-165 ק"מ ל'הגר"ח נאה', ו-250 ק"מ ל'החזון איש'.

ואפילו אם נאמר שלעתיד לבא כשתחולק הארץ כבנובואת יחזקאל כבר יקוים מאמר חז"ל שבמדרש תהלים (פ"ו): "עתיד הקב"ה להביא סיני ותבור וכרמל וליתן ירושלים עליהם בראשם שנאמר נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים", ונניח שאז תהיה כל הדרך לירושלים עלייה רצופה בשיפוע של 45 מעלות (ומה שהוקשה לרש"י שם הוא שגם אם כן צ"ב איך יתכן הבדל עצום כזה שבחלוקת יהושע "היתה ירושלים במיצר צפוני של יהודה וכו' וכאן הוא באמצע השבטים") - מכל מקום לא יתווספו על 250 הק"מ כי אם כ-100 ק"מ, שהרי "כל אמתא בריבוע אמתא ותרי חומשי באלכסונא", כפי שאמרו בגמרא בכמה מקומות (עיין במסכת סוכה דף ח. ובתוספות שם ד"ה כל וכו' ש"אין החשבון מכוון ולא דק דאיכא טפי פורתא").

ולכאורה היה מקום לדחות ששיעור ה'קנים' והמילין הנ"ל הוא רק בזמן שהארץ הינה מיושבת וכמו שהיתה כשחלקה יהושע וכפי שתהיה לעתיד לבא, מה שאין כן בימינו שהיא קטנה יותר - וכדאיתא במסכת גיטין (דף נז.) "ארץ צבי כתיב בה מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו אף ארץ ישראל בזמן שיושבין עליה רווחא ובזמן שאין יושבין עליה גמדה". אך דחיה זו שייכת רק לשיטת הכפתור ופרח (פ"א ד"ה ואם תדקדק) שכתב שהיום לא תמצא באורך ורוחב ארץ ישראל כי אם חצי מארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה שהוא שיעור ארץ ישראל כפי שאמרו חז"ל בכמה מקומות, ומסיק: "ושמא לזה אמרו מסכת גיטין (נז.) דגמדה".

אבל שאר רבותינו הראשונים נקטו בפשטות בכמה מקומות ששיעור ארץ ישראל לא התקטן כלל מארבע מאות על ארבע מאות פרסה, ומכח הנחה פשוטה זו הקשו כמה קושיות על ענינים שונים (יעיין בפירוש רש"י ליחזקאל שם, ובתוספות מסכת ראש השנה דף כג: ד"ה כמה הוו, ובמסכת ב"מ דף כח. ד"ה חמשה עשר, ובחידושי הריטב"א מסכת ראש השנה דף יח. ד"ה ויש עוד, ובמסכת בבא מציעא שם ד"ה ט"ו יום, ובשיטה מקובצת מסכת בבא מציעא שם בשם תלמיד הר"פ, ובחידושי תלמיד הרשב"א ד"ה הרי שכתבנו).

ולדבריהם לכאורה צריך לומר שמה שאמרו חז"ל "ארץ צבי כתיב בה וכו' ובזמן שאין יושבין עליה גמדה" - היינו לענין הישובים שבארץ ישראל שרק הם התכווצו בתוך גבולות הארץ בלא לשנות מצריה החיצוניים, וכההיא דמסכת גיטין שם: "ששים רבוא עיירות היו לו לינאי המלך בהר המלך וכל אחת ואחת היו בה כיוצאי מצרים וכו', אמר עולא לדידי חזי לי ההוא אתרא ואפילו שיתין ריבוותא קני לא מחזיק. אמר ליה ההוא צדוקי לרבי חנינא שקורי משקירתו, אמר ליה ארץ צבי כתיב בה וכו'". ועל כל פנים נמצא שלדעת כל הני רבוותא לכאורה לא שייך כלל לדחות ששיעור ה'קנים' והמילין הנ"ל אינו נכון בזמן הזה, וממילא הראיה מפסוקי יחזקאל שרירה וקיימת (ואדרבה - לפי מה שכתב רש"י שם יתכן שהשיעור גדול עוד יותר, וכדלעיל).

ג. מפורש בדברי הרמב"ם בהלכות קדוש החודש (פ"א הי"ז) לענין ראיית הלבנה שעל פיה מקדשים הסנהדרין "שהראיה לא תהיה אלא בארץ ישראל וכו', ומקום זה הוא נוטה מתחת הקו השווה המסבב באמצע העולם כנגד רוח צפונית בכמו ל"ב מעלות {ששם ירושלים}, עד ל"ה {בצפון} {ועד כ"ט} {בדרום} (ועוד כתב שם: "וכן הוא נוטה מאמצע הישוב כנגד רוח מערב בכמו ארבע ועשרים מעלות עד שבע ועשרים ועד אחת ועשרים", ולהלן יבוארו דבריו אלה). ומבואר מכך שאף ש'הראיה לא תהיה אלא בארץ ישראל', אך כל שנוטה 'עד ל"ה ועד כ"ט' מעלות הוא בכלל 'מקום זה'.

ומה שכתב שם עוד להלן (פ"ח הט"ז): "וכל אלו הדברים כשהיו המדינות וכו' נוטות לצפון העולם 'משלשים מעלות' עד ל"ה מעלות" וכו' - אינו סתירה כלל לאמור לעיל, כפי שפשוט וברור לכל מבין מהי 'מעלה'. כי 'מעלה' אין פירושה 'קו רוחב' (כפי שטעו לחשוב איזה אנשים), אלא היא כל השטח שבין 'קו רוחב' אחד למשנהו. ולדוגמה: השטח שבין

'קו המשוה' המסומן במפות בספרה '0', לבין קו הרוחב ה-1, הוא כולו מעלה ה-1, והשטח שבין קו הרוחב ה-29 לבין קו הרוחב ה-30, הוא מעלה ה-30. וממילא מובנים היטב דברי הרמב"ם, כי מצד אחד דייק לומר שארץ ישראל מגעת עד מעלה הכ"ט - והיינו ולא עד בכלל, ומצד שני מדויקת מאד גם קביעתו שהיא נוטה "משלשים מעלות עד ל"ה", כשכוונתו ברורה: שמיקומה בששת המעלות המתחילות בתחילת מעלה ה-30, ומסתיימות בסוף מעלה ה-35 (ויתכן שהרמב"ם למד שיעור זה ממנין ה'קנים' המבואר בנבואת יחזקאל דלעיל).

ובכפתור ופרח (שיש אומרים שמחברו רבינו איש תורי הפרחי היה מתלמידי הרא"ש, ולכל הדעות הוא קדמון שדבריו "היו חשובים וספונים אצל כל חכמי הדורות" כדכתב מהר"צ חיות באגרתו למו"ל) הביא (בפ"ט) דברי הרמב"ם הנ"ל כדי לפשוט מתוכם איזה מקומות במערב הינם קדושים בקדושת הארץ לדעת רבי יהודה שאמר במסכת גיטין (דף ת. ח.) "כל שכנגד ארץ ישראל הרי הוא כארץ ישראל" (ויעוין בדבריו שהביא מה שתירצו בתוספות שם ד"ה רבי יהודה וכו' בכמה אופנים מדוע לרבי יהודה אין חייבים במעשר במדינותיהם המכוונות כנגד ארץ ישראל, ומשמע מדבריו שהבין שלרוב תירוצי התוספות הלכה כרבי יהודה). וכתב שלאחר שראה דברי הרמב"ם הנ"ל הסיק מכך שכל מקום "שגובה קטבו מל' עד ל"ה הנה הוא מכוון כנגד ארץ ישראל", ושלכן "נצטרך להזכיר קצת מהמקומות שידענום תוך גבולים הללו לתועלת וכו'" (ע"ש שהביא רשימה מפורטת של מקומות כאלה).

וכדבריו כתב גם הגאון היעב"ץ עמדין במור וקציעה (סימן ש"ו קונטרס גדר ישוב ארץ ישראל) - שלדעת רבי יהודה כל אי"ם התיכון והרבה מאירופה וחלק מאפריקה (ע"ש שגם הוא מנה רשימת מקומות מפורטת) דינם כארץ ישראל, כיון "שרחבם כרוחב א"י שהוא מן ל' עד ל"ה מעלות". הרי שהם ז"ל נקטו שדברי הרמב"ם לא נאמרו לענין חשבונות קדוש החודש גרידא, אלא יש ללמוד מהם הלכה עד היכן מתפשטת ארץ ישראל בנוגע לכל דיני התורה לרבי יהודה (שיתכן שהלכה כמותו כנ"ל).

וכן מצינו בשו"ת מהרלב"ח (סימן קמ"ה), שכתב דברים מפורשים: "דרך ישרה וכו' לדעת מתי יראה הירח החדש בתחלת כל חדש בירושלם עיר הקדש תוב"ב וגבולותיה, 'גבולות הארץ הקדושה סביב' ובהם כל המקומות שרחבם לצד צפון מסוף כ"ט מעלות עד סוף ל"ה". והיינו שהבין מדברי הרמב"ם ש'מסוף כ"ט מעלות עד סוף ל"ה' הם הם 'גבולות הארץ הקדושה סביב'. הרי שהיה פשוט לו שכל דברי הרמב"ם תורה הם וללמוד מהם אנו צריכים להלכה ולמעשה, ושבודאי אין לומר שלא דקדק בדבריו משום שלא התכוון שילמדו משם גבולות הארץ חלילה.

וכן העיד הרה"ג יוסף אפרתי בדיעון 'הליכות שדה' (גליון תשעים ושלושה) שכך הורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל להלכה ולמעשה, ש'מסתמא כל המקומות שהם דרומה ממה שכתב הרמב"ם בהלכות קידוש החודש ודאי אינם בתחום א"י". אלא שהרה"ג הנ"ל הבין שכוונת הגרי"ש א"א זצ"ל היתה להתיר כל מה שדרומית ל'קו הרוחב' ה-30, וכפי שנקט עוד קודם ששאל את פי הגרי"ש א (ואולי על פי מה שכתבו באנציקלופדיה תלמודית כרך ב' ערך ארץ ישראל בשם הרמב"ם ש'הגבול הדרומי של ארץ ישראל הוא עד 'המעלה' השלשים") כמשתמע ממאמר שכתב (בגליון שמונים ושבע - ע"ש ציור קו הגבול לפי סברתו) שכך סבר מעצמו.

אך כבר התבאר ש'המעלה' השלושים איננה 'קו הרוחב' ה-30 שאינו אלא סוף המעלה. ומה שכתב הרמב"ם הוא שארץ ישראל מגעת בדרום 'עד כ"ט', וממילא היא נמשכת 'משלשים מעלות עד ל"ה מעלות' שהן שש מעלות. ולכאורה פשוט שלזאת התכוון הגרי"ש א"א זצ"ל במה שאמר שמסתמא יש להקל במקומות 'שהם דרומה ממה שכתב הרמב"ם בהלכות קידוש החודש', ולא חשב כלל על 'קו הרוחב' ה-30 שהוא קו שמעולם לא דיבר עליו הרמב"ם או אף פוסק אחר. ועל כל פנים לדברי הכפ"פ ומהרלב"ח והגריעב"ץ כל הצעה בנוגע למהלך מיצר דרום של ארץ ישראל, חייבת להסביר כיצד מגיע הגבול לפחות בנקודה אחת עד תחילת מעלה ה-30 שהיא בקו הרוחב ה-29.

וייש לדעת שמקום זה הוא באמצע מדבר סיני, יותר מ-200 ק"מ לדרום הנקודה הדרומית ביותר של הוואדי המכונה בימינו 'נחל צין' - שהוצע על ידי הגר"ח קניבסקי שליט"א (רק לפלפולא של תורה"א אך "למעשה יש להחמיר" כפי שכתב לי במכתב) בספרו דרך אמונה שם כגבול הדרומי של ארץ ישראל. וגם לפי הצעות מחברי ספרי הגיאוגרפיה 'אדמת קודש' ו'תבואות הארץ' שהמיצר יורד מאותו נחל דרומה, עדיין ישאר מנקודת הגבול הדרומית ביותר המוצעת עד תחילת מעלה ה-30 מרחק של יותר מ-170 ק"מ.

והנה הרמב"ם שם כתב עוד לענין המקומות הראויים לראית הלבנה: "וכן הוא נוטה מאמצע הישוב כנגד רוח מערב בכמו ארבע ועשרים מעלות עד שבע ועשרים ועד אחת ועשרים". ולכאורה היה מקום להוכיח מכך שהרמב"ם באותן הלכות אינו מדבר כלל אודות גבולות ארץ ישראל, שהרי הארץ אינה נמשכת אלא מים המלח והירדן ועד ים הגדול, ואילו השטח המתואר בדבריו משתרע על שטח עצום של כחמש מעלות אורך (בהנחה שכוונתו עד ולא עד בכלל, כי אחרת הוא כשבע מעלות!). אך באמת גם אילו הייתה כוונתו שרוחב ארץ ישראל ממזרח למערב הוא אכן כחמש מעלות וכנ"ל, לא היה קשה על דבריו מגבולות התורה יותר מאשר על דברי חז"ל בעצמם שהורונו בכמה מקומות שגודל הארץ ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה - שגם לשיעור הקטן של הגר"ח נאה הוא 960 על 960 ק"מ, בשעה שכל רוחב הארץ מהירדן ועד ים התיכון הוא פחות מ-70 ק"מ!

וכבר הקשו כעין זה התוספות במסכת ראש השנה (דף כג: ד"ה כמה הו) ובמסכת בבא מציעא (דף כח. ד"ה חמשה עשר) - איך יתכן שארץ ישראל גודלה ארבע מאות על ארבע מאות פרסה, והרי ירושלים היא טבור ארץ ישראל וממנה עד הירדן אינו אלא מהלך יום אחד שהוא עשר פרסאות. ובפני יהושע בב"מ שם כתב שאינו יודע מדוע פשוט לתוספות שאותן ארבע מאות פרסה אינן מחושבות ביחד עם עבר הירדן שהוא בכלל ארץ ישראל, שאם נחשב כן נמצא דקושיהם מעיקרא ליתא. ויש להוסיף על דבריו - שלדעת רבי יהודה דסבירא ליה ד"כל שכנגד ארץ ישראל הרי הוא כארץ ישראל", הרי שגם במערב נמשכת ארץ ישראל מעבר לים, וכבר התבאר לעיל שלפי רוב תירוצי התוספות הלכה כמותו.

אך האמת היא שלכאורה דברי הרמב"ם הנ"ל אינם ענין לכל זה, ולא קשה מכך מאומה על הכו"פ ומהרלב"ח והגר"עב"ן שלמדו מתחילת דבריו מה הם "גבולות הארץ הקדושה". שהרי לכאורה פשוט שמה שכתב "ולפי שהראייה לא תהיה אלא בארץ ישראל וכו' עשינו כל דרכי חשבון זה בנויים על עיר ירושלים ולשאר המקומות הסובבין אותה בכמו ששה או שבעה ימים וכו'" - אינו מוכיח כלל שכל זה הוא בכלל ארץ ישראל, שהרי אף אם נאמר שחלק מהשטח הוא חוצה לארץ בכל זאת מוכח ממה שרואים הלבנה שם שהיא נראית גם בארץ ישראל המקבילה לה במזרח או במערב. מה שאין כן אם נאמר שארץ ישראל אינה נמשכת "עד ל"ה ועד כ"ט" מעלות בצפון ובדרום אלא פחות מכך, ששוב לא נוכל לדעת מראית הלבנה במקומות שהם צפונית או דרומית לארץ שהיא נראית גם בארץ, כיון שאין הם באותו מסלול של מהלך הלבנה ממזרח למערב. ועל כן הוכיחו הכו"פ ומהרלב"ח והגר"עב"ן בשופי מתחילת דברי הרמב"ם מה הם "גבולות הארץ הקדושה", ואנו אין לנו אלא למנקט בשיפולי גלימיהו ולמרהט אבתריהו.

ד. דעת הת"י (במדבר ל"ד ה', והיינו בין בנוסח המכונה 'תרגום יונתן' ובין בזה הנקרא 'תרגום ירושלמי'), ותרגום דברי הימים (המיוחס לאמורא רב יוסף, דה"ב ז' ח'), ורש"י ('יהושע י"ג ג'), ותוספות (במסכת ערכין דף טו. ד"ה כשם), והרוקח (בפירושו לבמדבר שם), ורבינו מיוחס (בפירושו לבמדבר שם), והרד"ק ('יהושע שם'), והר"ש סיריליא (שביעית פ"ו מ"א), והגר"א ('יהושע שם ד'), והרא"ם (בציור הגבולות שבפרשת מסעי, והיינו כפי שהבינו הרדב"ז בתשובה ב"א ר"ו), ומהריק"ש (ערך לחם א"ה סימן קכ"ח, וע"ש שכתב שכן נראה מהרמב"ם) - ש'נחל מצרים' הוא הנילוס, ולא 'ואדי אל-עריש' כדעת חוקרי זמננו (ומה שמדברי הרס"ג והכו"פ היה מקום להביא ראיה לדעת החוקרים, אינו מוכרח כמבואר בספרי תגל ערבה).

והמעין במפות יראה שקשה מאד ליישב דברי הקדמונים הנ"ל שהגבול מגיע עד הנילוס, עם הסברא שמיצר דרום של ארץ ישראל עובר בואדי המכונה בימינו 'נחל צין' כפי שהציע הגר"ח קניבסקי שליט"א בספרו דרך אמונה שם, או שנמשך מעט לאורך הנחל ואז עוזבו ויורד דרומה כפי שהציעו מחברי ספרי הגיאוגרפיה 'אדמת קודש' ו'תבואות הארץ' וכדלעיל. וברור ופשוט שדברי כל החוקרים שבעולם (שכאמור אין להם הכרח מהרס"ג והכו"פ) הקובעים ש'נחל מצרים' הוא 'ואדי אל-עריש' אינם כלום כנגד עמודי העולם שעליהם נשענים כל בית ישראל (ובפרט כשהסתמכות על החוקרים נגד כל הני רבוותא הוא לקולא!), ופלא גדול שבעוה"ר כמעט והצליחו החוקרים לעקור אף מלב בעלי התורה דעה זו של "רש"י והתוספות ורוב הפוסקים שראיתי דבריהם" כלשון מהריק"ש.

ה. רבינו סעדיה גאון בתרגומו הערבי לתורה הנקרא 'תפסיר רס"ג', תרגום הכתוב בפרשת מסעי (במדבר פל"ד ד') "ונסב לכם הגבול מנגב ל'מעלה עקרבין'", בלשון זו: "יסתדיר לכם מן אלגנוב אלא עקבה עקרבין". ואף שהמילה 'עקבה' אינה אלא תרגום הערבי של תיבת 'מעלה' ככתוב בספר 'ארץ ישראל ושכנותיה' (מאת הרב ישראל זאב הלוי איש הורוביץ מירושלים, וינה תרפ"ג) במילון 'שמות כוללים' שכיחים בשמות המקומות הערבים 'שבראש הספר (ח"א עמ' 8), אך כפי שבררתי אצל בלשן מומחה לשפה הערבית - כשחפצים לומר בלשונם 'מעלה פלוני' משתמשים בת' הסמיכות: 'עקבת פלוני', כמו שמצינו בספר הנ"ל עצמו דוגמאות לכך - 'עקבת אל חריציה', 'עקבת אל חדוד' (שניהם בעמ' 134).

ואם כן כשכותב הרס"ג 'עקבה עקרבין' ולא 'עקבת עקרבין', לכאורה אין כוונתו 'המעלה של עקרבין', אלא 'מקום ששמו 'עקבה' (או 'מעלה') והוא גם עקרבין'. וכנראה שמכח עובדה זו הסיק בספר 'תבואות הארץ' (שמחברו היה מבני הישוב הישן בירושלים, ששפת הערבית היתה מוכרת להם היטב) שלפי דברי הרס"ג הנ"ל יש לקבוע - שמכיון "שים סוף המזרחי אשר על שפתו אילת ועציון גבר נקרא בלשון ערבי 'בחר' (ים) עקבה', וגם עציון גבר נקרא בלשון ערבי 'עקבה', ולפעמים קורי' ל'אל גור' (המבוטא 'אל ע'ור' - בע' ערבית, ושמשמעותו: 'העמק הצר', והוא השטח הנקרא כיום 'ערבת סדום' המשתרע מדרום לים המלח עד ליישוב 'נאות הכיכר', כפי שניתן להיווכח על ידי השוואת מפות ישנות עם חדשות) והעראבא (כל שאר הערבה) גם כן 'עקבה' על שם שמושך ומגיע עד סוף 'בחר עקבה' (ים עקבה), אם כן מוכח מדבריו שתכונת 'מעלה עקרבין' היא בעמק 'אל גור' (ערבת סדום) ב'עקבה'".

אלא שלכאורה אין מובן כלל כיצד הוציא מדברי הרס"ג הנ"ל ש'מעלה עקרבין' הוא דוקא בערבת 'אל גור', ולא בכל מקום אחר בערבה - שלפי דבריו נקראת כולה 'עקבה'. ואכן הגרי"מ טוקצניסקי זצ"ל בספריו 'ארץ ישראל' (עמ' ל"ה) ו'עיר הקדש והמקדש' (ח"ג פ"ט אותיות ה'-ו' ובהוספה אותיות ב' וז') כתב - שמדברי הרס"ג הנ"ל יש ללמוד ש'מעלה עקרבין' הוא העיר הירדנית 'עקבה' שעל שפת קצה 'ים עקבה' (כ-2½ ק"מ לדרום-מזרח העיר הישראלית 'אילת'), ושלפי זה נמצא שהגבול נסב עד מנגב לעיר זו. אך גם דבריו לכאורה תמוהים - שהרי העיר 'עקבה' יושבת על החוף ממש, ואם עבר המיצר לדרומה נמצא שהגבול הגיע עד הים. ולפי זה כשהלכו ישראל במסעיהם ממדבר סיני למזרח דרך ים סוף, בהכרח שעברו בתוך ארץ ישראל המגיעה לים וכן"ל - וזה לא יתכן, שהרי משה רבינו מעולם לא עבר הגבול וכפי שכתבו הראשונים וכמובא לעיל.

יתר על כן לפי הממצאים שבסביבות ראש המפרץ שם, לכאורה ברור שהעיר הירדנית 'עקבה' איננה 'עקבה' שהזכיר הרס"ג; כי עיר זו הינה חדשה לחלוטין ובנויה על שטח שלא נמצאו בו שום עקבות של יישובים עתיקים (חוברת 'עקבה', הוצאת מרכז החבל הימי לישראל טבת תש"ח, עמ' 27). ואף שבמרחק כק"מ אחד לצפון העיר נמצאו שרידים וסימנים של יישוב נבטי שהתקיים ככל הנראה עד לתקופה הערבית (בזמן הרס"ג), אך לא מצינו שום רמז לכך שאותו מקום היה נקרא 'עקבה', והשערת החוקרים היא שזהו 'אילה' הנזכר במקורות שונים מאותה תקופה (חוברת 'עקבה' הנ"ל עמ' 44).

ויצוין שקיים באזור גם אתר עתיק קטן שבו נמצאו ממצאים רבים עוד מתקופת שלמה המלך (כפי שמסתמן מפרטים שונים שהתגלו שם) הנקרא 'תל אל ח'ליפה', והמסומן כיום במפות גם בשם 'תל עציון גבר' - על פי השערת החוקרים שקבעו כאן מקום 'עציון גבר' המוזכר בתורה (חוברת 'עקבה' הנ"ל עמ' 34-33). אתר זה הינו ממוקם ממש מעבר לגבול הירדני, קצת פחות מק"מ למזרח העיר 'אילת' וכחצי ק"מ לצפון הים. אך גם בנוגע למקום זה לא מצינו שום רמז שהיה נקרא מעולם 'עקבה' וכן"ל, ואם כן אין כל טעם לומר שזהו 'עקבה' שעליו דיבר הרס"ג.

אבל יש לדעת שקיימת השערה (המובאת בחוברת 'עקבה' הנ"ל עמ' 53) - שהשם 'עקבה' הרווח בכל אזור המפרץ (כפי שניתן לראות במפות ישנות שרשומים בהן שם שמות כמו: 'בחר אל עקבה' - 'ים המעלה', 'שאט אל עקבה' - 'חוף המעלה', ואדי אל עקבה' - 'נחל המעלה', 'קלעה אל עקבה' - מבצר המעלה', וכבר הובא לעיל בשם ספר תבואות הארץ שלפעמים קוראים לכל הערבה 'עקבה' על שם שנמשך ומגיע עד 'בחר עקבה'), השתרב מהשם 'עקבת אילה' ('מעלה אילה') המוזכר בהבלטה כבר בכתבים מלפני יותר מאלף שנה, ושכמשך הזמן השתנה שמו

ל'נקב' אל' עקבה' (מעבר הררי של 'המעלה' - כי המילה 'אל' או 'א' בערבית מסמנת ה' הידיעה), וכיום 'מעלה אילת' שלמערב העיר 'אילת'.

מעלה זה (שבו מתחיל 'כביש 12' או 'כביש הגבול המערבי'), היוצא ממערב העיר 'אילת', מטפס מגובה כ-100 מטר מעל פני הים עד לראש הרמה שגובהו כ-700 מטר מעל פני הים. שם בראש המעלה (בצד המצרי של 'מעבר גבול נטפים' כ-9 ק"מ לצפון-מערב העיר 'אילת', מסומן במפות נ.צ. 136-891) קיים אתר שבזמנים קדומים היה ידוע כמקום חניה חשוב עבור שיירות שהגיעו בדרכים המרכזיים שהובילו מכיוונים שונים ושהסתיימו שם, ומכאן שמו 'אל מפרק' - כלומר 'פרשת הדרכים'. כמו כן היה נקרא המקום 'ראס עקבת אילה' ('ראש מעלה אילה'), ולאחר מכן 'ראס נקב אל' עקבה' ('ראש מעבר הררי של 'המעלה'), או 'ראס א' נקב' ('ראש ה'מעבר ההררי'). כיום ממשיך הדרך בכביש 12 הגובל עם סיני המצרי בראש הרמה).

לאור כל זאת, לכאורה אפשרי בהחלט שכשכותב הרס"ג 'עקבה עקרבין' שמשמעותו מקום ששמו 'עקבה' או 'מעלה' ושנקרא גם 'עקרבין' כדלעיל, כוונתו לאותו מעלה מפורסם 'אל עקבה' - 'המעלה' בה' הידיעה, שעל שמו נקרא כל האזור בשם 'עקבה', והוא 'מעלה אילת' הנ"ל. ושלפי זה נסב גבול דרום 'מקצה ים המלח קדמה' עד מנגב ל'מעלה אילת' (ויתכן שמסלולו עובר דרך נחל הערבה עצמו, כי לא ניתנה תורה למלאכי השרת ולא אמרה תורה שלח לתקלה, וקיימת סברה לומר שהתורה קבעה גבול שיוכל כל אדם להכירו ולקבוע הליכותיו על פיו), ונמצא שכמעט כל הערבה הוא בתוך תחום ארץ ישראל.

ואין פלא אם לפי זה נמצא שגבול נגב פונה בתחילתו מקצה ים המלח באלכסון תלול מאד, שהוא יותר דרומי מאשר מערבי. כי עינינו הרואות שגם בשלב האחרון שבגבול שהוא מ'נחל מצרים' עד 'ים הגדול', נטיית שיפועו היא הרבה יותר לצפון מאשר למערב (לפי כל זיהוי הנחל) - ואף על פי כן החשיבה אותו התורה לסוף גבול נגב, ולא לתחילת גבול ים. ולכאורה ההסבר בזה הוא שכל שהמיצר עדיין ממשיך להתקדם אפילו קצת באותו כיוון שבו הלך עד אז, אין שמו משתנה להיקרא גבול אחר. ואם כן הוא הדין להפך - שלאחר שמשנתנה מהלך המיצר מכיוונו הדרומי ופונה ללכת לכיוון מערב אפילו קצת ומעתה שוב לא יחזור לרדת ישר דרומה, קראה לו התורה גבול נגב.

ומלבד זאת יש להעיר שבין בפרשת מסעי (שם) ובין בספר יהושע (פט"ו ב') נקרא גבול הדרום "גבול נגב", ו'נגב' אינו השם אלא כינוי לדרום, שמכונה כן על שם ששם "נגוב מפני החום", כפי שכתב הרמב"ן בפירושו לתורה (שמות פכ"ו י"ח). ויתכן שמטעם זה עצמו השתמשה כאן התורה בכינוי, כי באמת זהו הגבול של איזור ה'נגב' של ארץ ישראל ולא דוקא גבול 'דרום' ממש, מאחר שהקטע הראשון והאחרון מגבול זה אכן הולכים יותר מכיוון צפון ודרום מאשר למערב או למזרח.

ו. הגר"מ טוקצינסקי בספריו שם כותב ששלח באמצעות הגר"א הרצוג זצ"ל לשמונה עשר מרבני וגאוני ארץ ישראל לשאול אם בנגב הדרומי "מן באר שבע עד אילת" חייבים ביום טוב שני של גלויות כדין חוץ לארץ, ושורבם - וביניהם בעל החזון איש זצ"ל - הביעו הסכמתם להקל שאין צריך לשמור שם כי אם יום אחד כדין ארץ ישראל, ויתרם לא השיבו כלל (ובספר ארחות רבנו ח"ב עמ' שס"ח הביא בשם הגר"י קניבסקי ה'סטייפלר' זצ"ל מח"ס קה"י ועוד, שביאר בדעת גיסו בעל החזון איש זצ"ל 'הא' היא 'ספק' ארץ ישראל). ובעקבות זאת כתב הג"ר פינחס עפשטיין זצ"ל ראב"ד העדה החרדית בירושלים עה"ק באגרת (המודפסת בספר מועדים וזמנים ח"ח בליקוטי הערות לח"ג סימן רכ"א) - שמכיון שכך כתבו אחדים מהמשיבים, ולפי עדות הגרימ"ט הנ"ל גם בעל החזון איש הסכים לכך, "חשבת לעשות ס"ס וכו', גם כן לענין הפרשת תרומות ומעשרות שם הוא להפריש בלא ברכה".

ואילו לדעת הגאון רבי צבי פסח פרנק זצ"ל - 'אילת' היא בכלל ודאי ארץ ישראל, וכמפורש במכתב מתאריך י"ג אייר תשי"ז המודפס בספרו מקראי קדש (פסח ח"ב סימן נ"ח ב'): "על דבר השאלה איך ינהוג באילת בחג השבועות בענין יום טוב שני של גלויות: הנני מודיע כי הנגב הוא בכלל ארץ ישראל, ולכן יום טוב הוא רק יום אחד בלבד, ואין צריכים לנהוג שני ימים יו"ט. ובענין תרומות ומעשרות - מחוייבים בהפרשת תרו"מ, ובכל המצוות התלויות בארץ" (כאן מסתיים המכתב, בלא להסביר כל נימוק לפסקו. ויתכן שהוא משום שנוקט כסברא שתובא להלן ש'אילת' היא מכיבושי שלמה המלך, שהרי כבר הוכח לעיל שאיזור זה אינו יכול להיות בכלל גבולות 'אלה מסעי').

אך זאת יש לדעת - שהערבה הירדנית היא בודאי חוץ לארץ, לפי כל קו גבול אפשרי. ואף שלכאורה שם הוא 'שדה אדום' שלדברי הגאון היעב"ץ בקונטרסו הנ"ל נתקדש על ידי כיבושי מלכי בית ראשון ושני "ומאז שבאה ליד ישראל נחשבת לא"י" (בניגוד לרכס 'הר שער' הארוך שמתנשא למזרח הערבה שמעולם לא נכבש בכיבוש גמור, וגם לא תקנו בו קדושה מדרבנן מפני שלא היה מקום ישוב) וכפי שיבואר כל זאת בהמשך, מכל מקום נראה לכאורה שאפשר להקל שם לכתחילה מפני כמה טעמים שיבוארו להלן.

וכך השבתי באחת השמיטות הקודמות לאחד מגדולי הרבנים זצ"ל, ששקל להגיע להסכם על גידול תוצרת חקלאית בערבה הירדנית ולייבא התוצרת לארץ, ושאלני טלפונית אם במידה ויעשו כן יהיה הדבר כשר לכתחילה, והשבתי בחיוב. ובשמיטה הקודמת פורסם שאכן היו מי שעשו זאת בפועל, אך לא ידועים לי פרטים על כך. ומי יתן וכך ייעשה גם בשנת השביעית הבאה עלינו לטובה, לרווחת היראים החפצים לשמור שמיטה בהידור ללא הסתמכות על סברת 'ספיקא דרבנן לקולא' (שאינה פשוטה בענייננו כדלהלן).

שאלה ב': האם ניתן להקל בסחורה המובאת בשנת השביעית ממקומות המסופקים, ולסמוך על הכלל ש'ספיקא דרבנן לקולא'.

תשובה ב': הגאון הרב יהושע ישעיה נויבירט זצ"ל מח"ס שמירת שבת כהלכתה, פרסם בזמנו את המכתב דלהלן:

"בע"ה

אחדש"ט למעכ"ת,

על פי בקשת כת"ר, הנני להודיע לו כי דברתי כמה וכמה פעמים עם מרן הגרש"ז אויערבאך (שליט"א) [זצ"ל] בענין שביעית ביישובת קול תורה, ואלה הן מסקנותיו להלכה ולמעשה: וכו' גבולות הארץ - אין לו ידיעה ברורה, ובפרט כאשר יש סתירות ברמב"ם, וכפי שהוא כתב ב"מעדני ארץ". אבל מכיון שיש מחלוקת בין האחרונים, והעדה החרדית סומכת על הרב ליברמן שליט"א בספרו, ספק דרבנן לקולא ומותר לקחת. גם אלה הם דברי מרן שליט"א.

בברכת התורה

יהושע נויבירט

ובקונטרס 'הגבול הדרומי ושטח הערבה' לידידי הגאון הרב משה מרדכי קארפ שליט"א העיד כדלהלן: "ובתחילת עיסוקי שאלתי הדבר לפוסקי הדור שליט"א, ובתחילה שאלתי להגרש"ז אויערבאך שליט"א, והשיבני שהוא רואה את כל שטח הערבה כספק, אך יש להקל בזה מהמקומות שהעדה החרדית מביאים [לשון מרן שליט"א] משום ספק דרבנן לקולא [דשביעית בזה"ז דרבנן והפאה"ש מיקל בספיקו וגם כיבוש עו"מ דרבנן וספיקין דרבנן]. אך כשיש פירות היתר כשל נכרים יש להעדיפם ובפרט כשהמדובר לגבי זריעת שביעית" (ידידי הנ"ל אמר לי שהגרש"ז זצ"ל בדק את תוכן הנוסח שהביא בשמו ותקנו בעצמו קודם הדפסתו).

הרי שראה את 'כל שטח הערבה' כספק ארץ ישראל, ולהלכה פסק שיש להקל ב'מקומות שהעדה החרדית מביאים משום ספק דרבנן לקולא', ושככל זאת כשיש פירות היתר אפילו כגון 'של נכרים' שנחלקו הפוסקים בדינם ורבים וטובים מחמירים בהם, 'יש להעדיפם'. וכדי להבין הטעם מדוע סבר שיש להעדיף' שלא לסמוך כאן על הכלל שספיקא דרבנן לקולא אפילו אם בגלל זאת יצטרכו לקחת של נכרים, יובן על פי המבואר ב'כללי ספקא דרבנן' שבשער המלך (הלכות מקואות פ"ה ה"ו) ובשד"ח (ח"ד כללים מערכת הסמ"ך כלל מ"ד עד נ' ושם דברי חכמים סימן ס"ז וע') שיש כמה צדדים לומר שבענייננו לא שייך כלל זה, כדלהלן:

א. הרדב"ז (שו"ת ח"ד סימן אלף צ"ג) ומהרשד"ם (שו"ת אהע"ז סימן קס"ה) כתבו שאין אומרים 'ספיקא דרבנן לקולא' אלא כש'הספק בא (או 'נולד') מעצמו', אבל לא בספק "שנפל מחסרון ידיעה", והביאם להלכה בכנה"ג (או"ח סימן ק"ס הגב"י ס"ק ו'). ובמשנה למלך (הלכות בכורות פ"ד ה"א) כתב שלפי זה כל שכן ש"היכא דיכול להתברר לא אוליין לקולא, משום דלא חשיב ספק כל שיכול להתברר, וכמו שכתבו הראשונים ז"ל". ובשער המלך בכללי שם (כלל ג') כתב שחפשו ולא מצא זאת בספרם של ראשונים, ושמדברי הרשב"א בתורת הבית מבואר שאדרבה ספק שיכול להתברר קל יותר מהבא מחסרון ידיעה, ושלכן ביכול להתברר הולכים בו לקולא בספק ספיקא, והוא הדין בספק דרבנן.

ובבית שמואל (אהע"ז סימן קנ"ה ס"ק ל"ד) כתב ש"אפילו חסרון ידיעה 'לכל העולם' לא הוי כספק דרבנן, ולכאורה טעמו הוא משום שאילו היו היום בעולם בקיאים גדולים יותר היה בכוחם לברר הדבר (ועיין מה שהקשו עליו מהר"י אלגאזי בקהלת יעקב אות רכ"ב ובשד"ח שם דב"ח סימן ס"ח ד"ה ויש לתמוה). ובט"ז (יו"ד סימן צ"ח סק"ו) חולק על פרט זה, וכותב שבספק איסור שלצד שהוא אסור אין לו תקנה, הרי ש"אם היה החסרון 'לכל הדור' היינו הולכים בו להקל כיון שהוא ספק דרבנן". ורק באיסור שיש לו תקנה בשיעור מסוים והספק הוא איזה שיעור להצריך, בזה הולכים לחומרא לחייב שיהיה שיעור המחמיר גם כשהוא ספק הבא מחסרון ידיעה 'לכל העולם', כיון שיש לפנינו עצה לצאת מידי ספק (ע"ש, וע"ע בנקודות הכסף).

ובענייננו לכאורה הוא ספק 'חסרון ידיעה לכל העולם' שלא יכול להתברר 'לכל הדור', ואם כן לדעת הב"ש בודאי שאין אומרים בזה ספיקא דרבנן לקולא. ורק לדעת הט"ז יש מקום לומר שאף שאפשר להחמיר ולקחת רק מסביבת אילת ודרומה או מהערבה הירדנית או בכלל מארצות אחרות, אך סוף סוף שאר הערבה שעליה אנו דנים אין לו תקנה אם הוא אסור, ולכן יתכן שלפי דעתו בכל זאת יהיה הדין בזה שספיקא דרבנן לקולא.

ב. השער המלך בכלליו שם (כלל ד') דייק מדברי התוספות במסכת ב"ק (דף יא. ד"ה דקא) שאפילו בספיקא דרבנן שהוא ספק גמור בדין, אם יש בשני הצדדים קולות כך שאם נקל בשתייהן יהיה זה תרתי דסתרי, הולכים בתרתייהו לחומרא (ע"ש שהתוספות כתבו כן לענין ספק ספיקא דאורייתא, אך הראשונים כתבו דחד ספק דרבנן שוה לו בדין). וכעין זה כתב גם הר"ן בפרק ערבי פסחים (דף כג. מדפי הרי"ף) לענין הספק באיזה כוסות צריך להסב, "דעל כרחך [בעי] למיעבד הסיבה בכולהו, דאי ניזיל לקולא אמאי נקיל בהני טפי מהני" (ע"ש, אלא שמדבריו שם משמע שאומרים סברא זו רק כשעלולה מצוה להיעקר לגמרי, עיין בדבריו). אבל בספר קהלת יעקב למהר"י אלגאזי (תוספת דרבנן מערכת אות ס' אות רי"ט) כתב שמסוגיית הגמרא במסכת שבת (דף לד.) לפי פירוש הרמב"ן שם יש ללמוד שאפילו כשיש קולות בשני הצדדים, אומרים בשתייהן ספיקא דרבנן לקולא.

ובענייננו הוא גם כן ספק שיש בו קולות לשני הצדדים - שהרי מצד אחד אם נחליט שהשטח הנידון הוא חוץ לארץ יהיה פטור ממצוות התלויות בארץ, אך מאידך אם הוא ארץ ישראל יהיה אפשר להפריש תרומות ומעשרות מהגדל שם על הגדל בארץ, וכן יהיה מותר לנסוע לשם אף שלא לצורך דברים המותרים לצאת עבורם מהארץ. ואם כן לפי מה שדייק השער המלך מהתוספות בב"ק אין אומרים בזה ספיקא דרבנן לקולא, ואילו לפי מה שדייק בקהלת יעקב מהסוגיא בשבת לפירוש הרמב"ן גם בזה יש לנקוט כקולות שני הצדדים.

ג. נפסק בשולחן ערוך (או"ח סימן קפ"ד ס"ד) ש"אכל ואינו יודע אם בירך ברכת המזון, צריך לברך מספק מפני שהיא מן התורה". וכתב על כך במ"א (שם סק"ז) בשם הר"ש חיון והר"י לבית לוי - שצריך לברך מספק גם ברכה הרביעית אף שהיא מדרבנן, כדי "דלא לזלולי בה". וביאר בישועות יעקב (ריש סימן תל"ח) בטעם הדבר: "דהכא דהספק נולד על מילתא דאורייתא ודרבנן, ואי אפשר להיות רק או שניהם לאיסור או שניהם להיתר, אזלינן לחומרא אף על דרבנן... דלא ליהוי זילול לדרבנן".

ובא"ר שם (ס"ק ה') כתב שאף שבע"ת ובכנה"ג גם כן הביאו דברים אלה להלכה, אך מצא בלחם משנה (הלכות ברכות פ"ב ה"ב) שדעתו נוטה שלא לברכו. והוסיף שבאמת צ"ע איך יתכן שכדי שלא יבואו לזלול בברכה הרביעית יברכו מספק, והרי בשאר ברכות קיימא לן שספקן להקל ולא חוששים דאתי לזלולי בהו. ועוד שהרי בתשובות מהרש"ל סימן מ"ד כתב שבימינו לא שייך חשש זלול בברכה הרביעית, כיון שבעיני העם היא שוה לשאר ברכות ברכת המזון (ע"ש עוד). ומסיק: "ולענ"ד אפשר דמעיקרא כך תיקונא כמו בברכות ק"ש לעיל סימן ס"ז (ע"ש בא"ר ס"ק א' בשם תשובת הרשב"א), ויש לחלק וצ"ע".

ולכאורה נפקא מינה בין שני הטעמים: שלטעם המ"א וסייעתו וכפי שביארו בישוע"י - בכל מקום ש"הספק נולד על מילתא דאורייתא ודרבנן ואי אפשר להיות רק או שניהם לאיסור או שניהם להיתר, אזלינן לחומרא אף על דרבנן". ואדרבה בשאר דברים מלבד ברכות יש יותר מקום לטעם זה, שהרי בהם לא שייכת טענת הא"ר שבברכות ובפרט בברכה רביעית של ברכת המזון בזמננו אין לחשוש שיבואו לזלול בהן. ואילו לטעם הא"ר - דוקא בדבר דרבנן "דמעיקרא תקנו" לאמרו ביחד עם הדאורייתא הדין הוא כך, מה שאין כן בשאר דברים.

ובשולחן ערוך הרב בעה"ת שם (ס"ב) הביא דברי הפוסקים ש"כל מקום שחזור ומברך צריך לומר גם כן ברכה רביעית שהיא מדברי סופרים", ועל כך כתב שני הטעמים: "כדי שלא יבואו לזלול בה, ועוד שכך היתה התקנה שבכל פעם שמברך ברכת המזון יברך ד' ברכות". אבל במ"ב שם (ס"ק י"ג) הביא רק הטעם "כי היכי דלא לזלולי

בה", שכאמור לביאור הישוע"י חשש הזלזול הוא מכיון שהספק נולד בשוה על מילתא דאורייתא ודרבנן, ולכן אין לחלק ביניהם אלא לפסוק או בשניהם לאיסור או בשניהם להיתר.

ולכאורה הוא הדין לענין שאלת הערבה, ש"הספק נולד על מילתא דאורייתא ודרבנן"; כי אף שלהלכה חיוב שביעית ותרומות ומעשרות בזמן הזה אינו אלא מדרבנן, אך יש דברים שהם מדאורייתא בארץ ישראל גם היום - כגון ערלה וכלאי הכרם לדעת רוב הפוסקים, כפי שהאריך להוכיח בספר תורת הארץ (ח"ב פ"א ביאורים אות כ"א וכ"ג), ולעיתיד (אם תהיה 'ביאת כולכם' קודם שיבא אליהו לפשוט הספקות) יהיה הספק נוגע לכל מצוות התלויות בארץ שיהיה אז חיובם מדאורייתא. ומכיון ש"אי אפשר להיות רק או שניהם לאיסור או שניהם להיתר", לכן לפי מה שפסק במ"ב כהמ"א וסייעתו ולפי סברת הישוע"י - לכאורה יש לנו ללכת לחומרא אף בדרבנן.

ד. הש"ך בכללי ספק ספיקא (יו"ד ס"ס ק"י כלל כ') כתב שספק איסור דרבנן שיש לו חזקת איסור, הולכים בו לחומרא. ובפר"ח שם (ס"ק מ"ט ובכללי ספק ספיקא שלו כלל ט"ו) חלק עליו בזה, אך בשער המלך בכלליו שם (כלל א') האריך להוכיח כהש"ך.

ויש מקום לדון בנוגע לשאלת הערבה, שיתכן שהוא ספק שכבר התחזק בו איסור; שהרי כמובא לעיל - גדולי ארץ ישראל מהדור הקודם: מרנן בעל החזון איש זצ"ל, והגרצ"פ פרנק זצ"ל, וראב"ד עדה החרדית הגר"פ עפשטיין זצ"ל, והגר"מ טוקצ'נסקי זצ"ל (וכן הרבנים הראשיים הרשמיים כפי שהביא הגרי"מ ט"ט שם) במענה לשאלה מהו דין הנגב הדרומי "מן באר שבע עד אילת" (כלשון השאלה שנשלחה לפי עדות הגרי"מ ט"ט), הביעו הסכמתם שדינו לפחות כספק ארץ ישראל. ומסתבר שבעקבות פסקם זה אכן נהגו רוב תושבי ארץ ישראל בעת ההיא על פיהם להחמיר בתוצרת החקלאית המגיעה משם, ויתכן שזה נחשב כהתחזק בו איסור. ואם כן, לדעת הש"ך ולפי מה שהוכיח בשער המלך כמותו, שוב לא נוכל לנהוג בספק זה לקולא.

ה. דעת רבינו ברוך (וי"ג רבינו תם) ורבותיו כפי שהובאה במדרכי על מסכת יבמות (פרק החולץ סימנים כ'-כ"א) היא שהכלל ש'ספיקא דרבנן לקולא' נאמר רק במקום שיש צורך לסמוך על כך, אבל לכתחילה אין להקל בספק דרבנן. וכן פסק במ"א (סימן י' ס"ק י"א) "דאסור לעשות ספק איסור דרבנן לכתחילה", אך ציין שזהו "דלא כע"ת". והתוספות במסכת עירובין (דף ו. ד"ה וספק) כתבו שבאופן ש"אי אפשר לצמצם אלא על ידי 'טורח גדול' לא הטריחו לצמצם ולמדוד בספק דבריהם", ודייק מכך מהר"י אלגאזי בספר ארעא דרבנן (מערכת אות ס' סימן תמ"ח) שכשאין 'טורח גדול' לא הותר להקל לכתחילה בספק דרבנן. וכעין זה כתב הר"ן בפרק ערבי פסחים (דף כג. מדפי הרי"ף) בשם "פירשו ז"ל", שגם בספק דרבנן "כל דלאו מילתא 'דטירחא' היא עבדינן לרווחא דמילתא", והביאו להלכה בשכנה"ג (או"ח סימן תע"א הגב"י ס"ק א').

אמנם במ"ב (סימן י' ס"ק כ"ו) הביא דברי המ"א הנ"ל, וכתב על כך: "ורבים מן האחרונים (אליה רבה, ונהר שלום, וארצות החיים, וגם החי"א אדם מצדד להקל - שעה"צ) מסכימים עם הע"ת דמיקל בזה". ומשמע מלשונו שדעתו נוטה שהעיקר להלכה הוא כדבריהם, אם כי יש גם מקום להדר ולהחמיר משום שכן דעת המ"א.

כך שלאור כל הנ"ל מובנת היטב הכרעת הגרש"י **אויערברן זצ"ל בענייננו ש"יש להקל בזה מהמקומות שהעדה החרדית מביאים משום ספק דרבנן לקולא, אך כשיש פירות היתר [אפילו] כשל נברים - יש להעדיפם".**

שאלה ג': האם למרות הצדדים להקל, יש להחמיר מחשש שאיזור אילת הוא מכיבושי שלמה המלך.

תשובה ג': סברא זו הועלתה לראשונה על ידי הגאון היעב"ץ בקונטרס 'גדר ישוב ארץ ישראל' שבספרו מור וקציעה (סימן ש"ו), ולאחריו בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ג סימן כ"ג) שכתב ששוב מצא כן במור וקציעה שם. ובקונטרס שם קבע בודאות (ולא רק כ'חשש') שכל ארץ אדום ובכללה הערים 'אילת' או 'אילות' ו'עציון גבר' (שאין ידוע מקומן המדויק אך מפורש בפסוקים שהיו "על שפת ים סוף") "היתה בכבוש ראשון בימי דוד וכמה מלכי יהודה 'ככתוב', גם מכבוש שני מימי הורקנוס הראשון שמל את בני אדום והכניעם תחת יד ישראל. והעיד יוסיפון שנשארו סרים למשמעתם של ישראל עד גלות טיטוס".

ומה שכתב שאדום ובכללו אילת היו מכיבוש 'כמה מלכי יהודה ככתוב' - היינו מה שנאמר גבי דוד (שמו"ב פ"ח י"ד) "וישם באדום נצבים בכל אדום שם נצבים ויהי כל אדום עבדים לדוד", וגבי שלמה (מלכ"א פ"ט כ"ו) "ואני עשה המלך שלמה בעציון גבר אשר את אלות על שפת ים סוף בארץ אדום", וגבי יהושפט (שם פכ"ב כ"ו) "יהושפט עשה אניות תרשיש ללכת אופירה לזהב ולא הלך כי נשברו אניות בעציון גבר", וגבי יהורם (מלכ"ב פ"ח

כ) "בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימלכו עליהם מלך", וגבי אמציהו (שם פ"ד ז') "הוא הכה את אדום בגימל מלח עשרת אלפים ותפש את הסלע במלחמה", וגבי עזריה (שם פ"ד כ"ב, ובדה"ב פכ"ו ב' קוראו הכתוב "עזיהו") "הוא בנה את אילת וישבה ליהודה".

ואף שלאחר מכן גבי אחז כתוב (שם פט"ז ו') "בעת ההיא השיב רצין מלך ארם את אילת לארם וינשל את היהודים מאילות ואדומים באו אילת וישבו שם עד היום הזה", אך כמסופר בספרי יוסיפון - בימי בית שני חזרו ישראל וכבשו את אדום והכניעו עד גלות טיטוס, וכפי שהביא היעב"ץ. והוסיף שם שנראה שאז שוב גם ישבו ישראל שם, שכן משמע "מאותה ששנינו ריש פ"ה דמעשר שני 'ואילת מן הדרום', כמדומה לפי שהיה שם נמל לספינות ומקום סחורה ושפע ימים היו הכל רצים לשם". אלא שלפי המציאות הידועה לנו כיום לכאורה נדחית ראייתו; כי במשנה שם (מ"ב) שנינו "כרם רבעי היה עולה לירושלם 'מהלך יום אחד' לכל צד, ואי זו היא תחומה - אילת מן הדרום (ויש גורסים 'מן הצפון'). ועל כרחק שאין זו אותה אילת שעל שפת ים סוף, שהרי ההיא רחוקה מירושלים יותר ממהלך שלושה ימים (והיינו אפילו אם נאמר שה'מהלך' השנוי שם הוא ברכיבה), כפי שהובא שם בתוספות אנשי שם.

ובמור וקציעה שם חילק בין 'הר שעיר' (שהוא לכאורה הרכס הארוך שמתנשא למזרח הערבה ויורד ומסתיים קצת דרומית לעקבה ואילת, באופן שמתאים למה שכתב הרמב"ן בפירושו על התורה פ"ו ו': "והנראה בעיני כי הר ההר גדול שבהרים וארוך פרסאות רבות, ושמו מוכיח - כי הוא יקרא 'הר' ויאמרו לו 'ההר' לגודלו וארכו... והיה סוף ההר עד {סוף} גבול ארץ אדום), לבין 'שדה אדום' (שהוא לכאורה הערבה הירדנית ואולי גם הישראלית); כי גבי 'הר שעיר' לא מצינו שום פעם שהורישו יושביו ממנו והושיבו שם ישראל תחתם, אלא רק הכניעו להעלות מס למלכי ישראל. וגם לא מצינו שהתיישבו שם ישראל מעצמם בין בימי בית ראשון ובין בימי בית שני מלבד מתי מספר, ואדרבה ביוסיפון נראה שהיו באדום עובדי אלילים בימי הורדוס. ולכן נראה שבדאי לא הגיע למעלת ארץ ישראל גמורה אף על פי שהוא מיועד לישראל לעתיד, אלא שיש מקום להסתפק אם בזמן הזה דינו על כל פנים כסוריא.

אך מסיק שמכיון שכפי הנראה - שם (ב'הר שעיר' דוקא כפי שיווכח לראות המעיין היטב בדבריו שמוכרח ממהלכם שרק לזה התכוון) התקיימו נבואות ירמיהו (פמ"ט י"ז) ויחזקאל (פכ"ה י"ג) וישעיהו (פל"ד י') ועוד נביאים שניבאו על אדום שיחרב ויהפך לשמה ולחרבה, וכלשון נבואת מלאכי (פ"א ג') "ואת עשו שנאתי ואשים את הריו שממה ואת נחלתו לתנות מדבר", וכן הוא עד היום שלא נודע מאז והלאה שיהיה מיושב שם אפילו מאומות העולם ובודאי שלא מישראל, לכן "אם ימצא שם ישוב יראה שדינה כחוף לארץ לכל דבר".

ולכאורה כוונתו בזה לסברת הרדב"ז בתחילת הלכות תרומות (פ"א ה"א) - ששם כתב הרמב"ם שחכמים הראשונים התקינו שיהיו תרומות ומעשרות נוהגים אף במצרים ועמון ומואב, מפני שהם סביבות לארץ ישראל. ועל כך הקשה הרדב"ז מדוע לא הוזכר שתיקנו כן גם באדום שגם הוא קרוב לארץ, ותיירץ: "ושמא לא נתיישבו שם ישראל ולפיכך לא הזכירו אותה, ולפיכך נראה שאפילו נתיישבו בהם ישראל אין נוהג בהם תרומות ומעשרות, שאין לנו להוסיף על גזירתם". ולכאורה כוונתו היא שמכיון שבשעת התקנה לא היו שם ישראל לכן לא גזרו על ארץ זו, ולפיכך גם אם לאחר מכן התיישבו שם ישראל נשאר דין המקום כחוף לארץ לכל דבר.

אך כתב במור וקציעה שאותו חלק מארץ אדום שהוא סמוך לגבול ארץ ישראל נקרא 'שדה אדום', ודינו שונה לגמרי. כי שם התיישבו ישראל גם בזמן בית שני, רק שבכמה מקומות היו מעורבים יחד עם הגויים כנראה מספרי החשמונאים ויוסיפון. ואותה הארץ נקראת 'גבל' או 'גבלא' (אולי כוונתו למקומות המעורבים, ושהו לשון 'גבל' שהוא מלשון גיבול ותערובת), אף שהיתה עוד ארץ בשם 'גבל' בצפון על יד צידון. וגם 'אילת' או 'אילות' היא מהמקומות שהיו מיושבים בימי בית ראשון ושני, שהרי כתוב (מלכ"ב פט"ז ו') "וינשל את היהודים מאילות" - שמשמע שעד אז ישבו שם. ובימי בית שני נראה שחזרו וישבו שם, כפי שמשמע ממסכת מעשר שני שם (אך כבר הערנו שלפי המציאות הידועה לנו כיום לכאורה נדחית ראייתו). ועל כל 'שדה אדום' ואילת שהיו בכלל כיבוש ראשון ושני כנ"ל, מסיק היעב"ץ: "ומאז שבאה ליד ישראל נחשבת לא"י".

ובשו"ת ציץ אליעזר שם גם כן הוכיח מאותם פסוקים כהמור וקציעה ש'אילת' או 'אילות' היא מכיבושי המלכים, אך לדעתו שלמה המלך הוא הראשון שכבשה ממש ולכן אין לה דין של 'כיבוש יחיד' כ'סוריא', אלא כ'כיבוש רבים' המועיל מן תורה (ע"ש שהרחיב בזה), ואילו דוד רק הכניעה יחד עם שאר אדום להיות תחת ידו למס. וכתב שעל כל פנים מלשון הרמב"ם (בהלכות תרומות פ"א ה"ג) שכתב: "הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען כגון ארם נהרים וארם צובה ואחלב 'וכיוצא בהן'... הן הנקראין סוריא", משמע שדוקא "כיוצא בהן" של ארם נהרים וארם צובה ואחלב שהם

בשטח גבולי סוריה, אבל לא אילת. ועל פי זה מסיק להלכה שגם העיר 'אילת' החדשה של ימינו היא מאותו 'כיבוש רבים', ושדינה כארץ ישראל לכל דבר.

והגר"ח² גרסו ב"ק בקונטרס 'הארץ לגבולותיה' (הודפס בשנתון 'נעם' בהוצאת מכון 'תורה שלמה' כרך ו' עמודים ק"ס-קע"א) הביא את דברי הציץ אליעזר, וכתב שלדעתו יש לדחות כל דבריו מכמה טעמים:

א. משום שמשמע לו מלשון הנביא שגם שלמה לא השלים כיבוש כל הארץ להוריש משם האומות ולהושיב ישראל במקומן, אלא רק הכריח הדרים שם להעלות לו מס. וכלשון הכתוב (מלכ"א פ"ט כ"ב-כ"א) - "כל העם הנותר מן האמרי החתי הפריזי החוי והיבוסים... אשר לא יכלו בני ישראל להחרימם, ויעלם שלמה למס עבד עד היום הזה". ובחזו"א (שביעית סימן ד' אות ה' ד"ה במש"כ) כתב שנראה שכדי שיהיה מקום בכלל 'כיבוש רבים' ששייך בו דרשת הספרי (עקב פיסקא נ"א כ"ד) "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה" - משתכבשו ארץ ישראל תהו רשאים לכבש חוצה לארץ, לא די שיקדימו לכבוש את כל הארץ להעלות משם מס, אלא צריך שם כיבוש גמור והתיישבות ישראל. ומכיון שאילת ושאר אדום נכבשו קודם שנכבשה כל הארץ בכיבוש גמור, גם הם אינם אלא 'כיבוש יחיד', ודינם כסוריא.

ב. הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (לאוין י"ז) כתב שמה שהוזהרו ישראל קודם כניסתם לארץ שלא להתגרות בעמון ומואב ואדום, הן מצוות הנוהגות לדורות. וזאת כי "מאחר שהוא יתעלה ביאר טעם המניעה ממלחמת אלה האומות מפני שנתן להם הארץ ירושה, אם כן המניעה גם כן לדורות היא שלא נגזול נחלתן, ואת אשר הוריש ה' אותם יירשו לעולם" (וע"ש שאף שמבואר במדרשים שלאחר שפרצו הגדר הותר להנמס מהם, אך עדיין אסור ליטול מנחלתם - וזה לא כפי שכתב במור וקציעה שם, יעויין בדבריו). ובמגילת אסתר שם ביאר שגם לדעת הרמב"ם נשאר האיסור לכבוש ארץ אדום בעינו, אלא שמכיון שלמלך המשיח יותר הדבר - אין זה בגדר מצוה הנוהגת לדורות, לפי שסוף סוף היא מוגבלת בזמן.

ולפי זה נראה להגר"ח² שגם אם נאמר שעברו ישראל על האיסור וכבשו מארץ אדום בכיבוש גמור, לא יועיל כיבושם לתת לאותו מקום דין ארץ ישראל, אפילו אם נפרש שמה שכתוב 'ויעלם שלמה למס עבד' היינו שהקדים וכבש את כל הארץ לגמרי. ולדעתו זוהי כוונת הכתוב (דברים פ"ב ה') "כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל", דהיינו שלא תינתן להם שם הזכות שניתנה להם בשאר מקומות ש'כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה' לקדשו ב'כבוש רבים'.

ג. בכל מקום שנוכרת במקראות אותה 'אילת' שהיתה סמוכה לים, מפורש שמקומה 'על שפת הים' או בקרבת 'עציון גבר'. ואילו גבי 'אילת' שעליה נאמר שעזריה (או עזיהו) "בנה את אילת וישבה ליהודה" - אין זכר לכך, ומסתבר שהיא 'אילת' אחרת הנמצאת הרחק צפונה - ועל כל פנים אין מקומה ידוע. אבל גם אם נאמר כהרד"ק שהיא אותה 'אילת' שעל שפת הים, יש לומר שעזריה לא כבשה ממש, אלא רק שיעבדה למס עובד.

והנה מה שרצה לטעון שכיבושי שלמה ושאר המלכים היו קודם שנכבשה כל ארץ ישראל בכיבוש גמור, ולכן ההוספות שהוסיפו אינן אלא 'כיבוש יחיד' ודינן כסוריא, מצינו לאחד מרבותינו הראשונים שכותב במפורש לא כך. שכן כתב רבינו אשתורי הפרחי (תלמיד "מה"ר אשר ז"ל" כפי שכתב בפט"ז) בספרו כפתור ופרח (פי"א): "הכתוב מעיד שכבשו הכל בזמן המלכים, שכן כתוב (מלכ"א פ"ח ס"ה) - 'ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבא חמת עד נחל מצרים'".

ומה שרצה לחדש שמכיון שיש איסור ליטול מנחלת אדום לכן לא יועיל בה כיבוש, מפורש במסכת גיטין (דף לח.) שחלק מנחלת עמון ומואב הותר על ידי כיבוש סיחון - אף שכן נח אסור בגזל. ומפורש בדברי הראשונים (רמב"ן שם דף לז: ד"ה שבאי, ורשב"א שם ד"ה וקשיא, וריטב"א שם דף לח. ד"ה והא, ועוד רבים) שכיבוש סיחון אכן היה בגזל, וחזקת מלחמה מועילה אפילו לקרקע שאינה נגזלת. ובטעם הדבר ביאר בחתם סופר (חולין דף לג.) ש"אף על גב שהכיבוש גופיה אסור להם, מכל מקום אם עבר וכיבש קנהו - כמו שהגזלן קונה ביאוש ושינוי אף על גב דאיסורא עביד מכל מקום קנה הגזילה, הכי נמי קנה מה שכבש באיסור".

ומה שרצה לומר שלא כדברי הרד"ק אלא ש'אילת' שכבש עזריה אינה זו המוזכרת בשאר מקומות, מלבד מה שלא מובן מה הכריחו לחלוק על אחד מרבותינו הראשונים, אך עוד זאת - שלפירושו קשה מה שנאמר אצל עזריה "הוא בנה את אילת וישבה ליהודה", כי היכן נזכר שנלקחה אותה 'אילת' עד שהוצרך ל'השיבה'. ומאותו פסוק קשה גם על האפשרות השניה שכתב שעזריה לא כבשה ממש אלא רק שיעבדה למס עובד, שהרי מפורש בפסוק ש"הוא בנה" את אילת, וכי יעלה על הדעת שבנאה עבור האדומים שנשארו לגור שם.

ובש"ת משנת יוסף (ח"ב סימן מ"ז אות ט') מאת הגאון הרב יוסף ליברמן שליט"א טען מתחילה שאילת ושאר אדום לא נכבשו בימי בית שני בכיבוש גמור להושיב שם ישראל, ורק שמלכי החשמונאים הורקנוס וינאי כבשו להעלות מסים, ובזה אין די לקדש המקומות. ועוד טען שאפילו לענין מס לא נשאר אדום בידי ישראל עד החורבן, כי כשנלחמו בני ינאי ביניהם "נלקח מידם חלק עמון ומואב שכבש אביהם למס". ואם כן לפי מה שהוכיח במור וקציעה שם שלא מועיל כיבוש אלא למה שנשאר ביד ישראל עד גלותם, אין אילת ושאר אדום בכלל. וכל זה שלא כפי שכתב היעב"ץ בעצמו שם "כי ב'שדה אדום' הסמוך לארץ ישראל, שמה 'נתיישבו גם בני ישראל' בבית שני. גם היו בכמה מקומות מעורבים יחד, כנראה מספר מלחמות החשמונאים ויוסיפון... ומאז שבאה ליד ישראל נחשבת לארץ ישראל".

והנה מה שכתב במשנת יוסף שבמלחמת בני ינאי "נלקח מידם חלק עמון ומואב שכבש אביהם למס", לא ציין מקור הדברים; אך בהנחה שהם הובאו במדויק - אין מובן מה הראיה מ'עמון ומואב' ל'אדום' שעליה נסוב נידונו. ובאמת בספר יוסיפון משמע במפורש כהיעב"ץ ש'שדה אדום' (בניגוד ל'הר שעיר') היה כבוש לגמרי בידי ישראל עד החורבן; כי מה שטען במשנת יוסף שינאי כבש את אדום רק להעלות מסים, הנה בספר יוסיפון (פל"ג) נאמר: "וירדו היהודים בכל ארץ אדום וכל ארץ מואב ועמון וכל ארץ ערב עד סלע מדברה... הערים אשר לא הרס אלכסנדר (הוא ינאי) אשר באו בברית עמו וימלו את בשר ערלתם, וישיבו בעריהם".

ומה שטען שאפילו לענין מס לא נשאר אדום בידי ישראל עד החורבן, מפורש שם גבי הורקנוס (בפכ"ח): "ויכנע את גאון אדום וישימם למס עובד עד הגולה". ועוד מתבאר שם (בפס"ז) שהיו שם יהודים עד החורבן - ששם נאמר שכשנודע ליהודים על הגעת אספסיאנוס וטיטוס, "ויבחרו מן השרים אשר ביהודה וירושלם שלשה שרים גבורי מלחמה... ויפקידום על הארץ, ויחלקו להם ארץ יהודה בגורל, ויתנו להם עזרה ביד היהודים למלחמה... והגורל השלישי יצא לאלעזר בן ענני הכהן ועמו יהושע השר עם כל שרי יהודה 'בכל ארץ אדום עד אילת ועד ים סוף'".

ובמשנת יוסף שם העלה טענה נוספת - על פי מה שכתב בחזון איש (שביעית סימן ג' אות ט"ז ד"ה ב"ב) לבאר הנפקא מינה מדברי רב יהודה אמר שמואל במסכת בבא בתרא (דף נו.) שמה שלא הראהו הקדוש ברוך הוא למשה אינו ארץ ישראל, ש"י"ל דהא ד'כל מקום אשר תדרך כף רגלכם' אפילו חוץ לארץ, לא נהג בבית שני, שלא היו כל ישראל עליה, וחסר אורים ותומים, ואם ישבו בחוץ לארץ לא מהני קידוש". ולפי זה אפילו אם בימי בית שני כבשו מארץ אדום בכיבוש גמור, והמקום נשאר בידם עד החורבן, אין הכיבוש מועיל (ובחזו"א שם נראה שמסתפק בדבר זה, כי שם כתב שעוד יש לבאר כוונת הגמרא הנ"ל באופן אחר, ע"ש). והרי הרמב"ם בהלכות תרומות (פ"א ה"ה) פוסק שכל שנתקדש רק בקדושה הראשונה כיון שגלו בטלה קדושתו, ושם לא נתקדש בקדושה שניה שוב אינו קדוש.

אלא שיתכן ש'חוץ לארץ' שעליו דיבר החזו"א הוא דוקא מקומות בחוץ לארץ שמעולם לא נכבשו בכיבוש גמור, שלהם לא הועילה החזקתם בימי בית שני כשלא היו כל ישראל על אדמתם וחסרו להם אורים ותומים. אבל מה שכבר נכבש על ידי כל ישראל באורים ותומים נעשה חלק מ'ארץ ישראל' ממש אף שאינו בכלל גבולות 'אלה מסעי', ולאותם מקומות מועילה חזקה קלושה בלא תנאים הנ"ל כמו בשאר הארץ.

והיינו כדרך שחילק הגר"ח מבריסק (בשיעוריו ב'סטענסיל' סימן א', ואחריו בחידושי המודפסים מחדש במסכת גיטין דף מז.) על פי מה שדייק מדברי הרמב"ם בהלכות תרומות (פ"א ה"ה) שקדושה הראשונה היתה על ידי 'כיבוש', ואילו השניה היתה על ידי 'חזקה' - וכתב שמקורו בירושלמי מסכת שביעית (פ"ו ה"א דף טו:) ששם דרשו מהפסוק "והטיבך והרבך מאבותיך", ש"אבותיכם לא היה עליהם עול מלכות (ורק לכן הועיל להם הכיבוש) ואתם אף על פי שיש עליכם עול מלכות". וביאר הסברא בזה - שכל מקום שכבר היה בו דין 'כיבוש' והיינו שהוסר ממנו עול מלכות, נעשה ארץ ישראל, ומועיל לו אחר כך דין 'חזקה' לקדשו בקדושה שניה. מה שאין כן מקומות שלא היה בהם 'כיבוש' גמור של הסרת עול מלכות, לא מועילה בהם 'חזקה' בעלמא.

וכתב שלפי זה למאן דאמר ש'כיבוש' יחיד שמיה כיבוש', גם סוריא נשארה קדושה מדאורייתא עד היום - מכיון שכבר נכבשה ב'כיבוש' והסרת עול מלכות על ידי דוד, "ואם כן מהני אחר כך דין ירושה שניה כיון שכבר הוי כשאר ארץ ישראל". אבל להלכה ש'כיבוש' יחיד לאו שמיה כיבוש' לא נתקדשה סוריא בימי דוד, ומכיון שצריך לקדש מתחילה דוקא על ידי 'כיבוש', ואילו בימי בית שני לא היה 'כיבוש' אלא 'חזקה' בלבד כיון שהיה על ישראל עול מלכות, לכן הקדושה שם היא רק מדרבנן. ולפי זה באילת ושאר אדום כיון שכבר נתקדשו ב'כיבוש' על ידי המלכים וכדלעיל, שוב מועילה 'חזקה' לקדשה בקדושה שניה - ויתכן שגם החזון איש יסכים לעיקר חילוק זה, וכנ"ל.

אך כמובן שאין הכרח שיסכים לכך, וממילא אמת ונכון הדבר שיש כאן צד שכיבושי בית שני באילת כמו בכל מקום אחר בחוץ לארץ, לא הועילו לקדשם. בנוסף לכך יש עוד כמה צדדים להסתפק שמא אילת אינה מקודשת - למרות כיבושי בית שני, כדלהלן:

א. במעדני ארץ (תרומות פ"א ה"ג אות ג' ד"ה גם יש לדון) להגרש"ז אויערבך זצ"ל כתב שהוא מסתפק שמא כיבושי בית שני לא הועילו בחוץ לארץ מטעם אחר: כי אף שמהירושלמי שם אכן מבואר שלקדושה השניה הועילה חזקה לבד בלא כיבוש, אבל יתכן שמחוץ לגבולות הארץ אין הדבר נכון כי אם כשלפחות בתוך הגבולות היה כיבוש ולא רק חזקה, אך לא בימי בית שני שהיה על ישראל תמיד עול מלכות.

ב. מכיון ש"הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל... והניחום כדי שישמכו עליהן עניים בשביעית" כמובא בגמרא (מסכת חגיגה דף ג: וחולין דף ז.), יתכן שכל מה שכבשו בחוץ לארץ נחשב כ'כיבוש יחיד' ואינו קדוש אלא מדרבנן - וכמו סוריא שנכבש בידי דוד קודם שנכבש כל הארץ.

והוסיף הגרש"ז א - שאף שבש"ט שאילת דוד (חידושים בעניני שביעית ד"ה ובפרק ט') האריך לבאר שמה שהחזיקו בבית שני נתקדש אף על פי שלא היו שם רוב ישראל ואורים ותומים כיון שהיה בהסכמת כורש כובש הארץ (או השליטים שבאו אחריו), ושאלו זה 'כיבוש יחיד' מכיון שעל כל פנים כבר לא היו בארץ מז' האומות לאחר שכבר עלה סנחריב ובלבל כל הארצות (וכסברא זו נקט בפשטות גם הגר"ז מבריסק זצ"ל בהוספה לדברי הגר"ח שם), אבל לדעתו הדבר עדיין "צריך תלמוד".

ג. אך גם אם נחשוש לדעת היעב"ץ והשאלת דוד שאכן הועילו כיבושי בית שני בשאר ארצות לקדשן קדושת עולם, לכאורה פשוט שאין כל אפשרות לקבוע שהעיר 'אילת' החדשה היא בכלל אותם כיבושים. שהרי אין לנו שום ידיעה היכן על שפת הים היתה 'אילת' האדומית שהחזיקו בה ישראל בבית ראשון ושני, ובהחלט יתכן שמקומה בחוף המזרחי של המפרץ - ורק באותו צד הוארך הגבול. אבל גם אם היתה בצד המערבי (אף שלא נמצאו שם שום שרידי יישוב עתיק) אין שום סיבה לחשוב שהיא עמדה דוקא באזור שעליו נבנתה עיר 'אילת' החדשה, ובודאי יתכן שמקומה בכל מקום אחר לאורך החוף.

והרי כבר הוכיח במעדני ארץ (שם ה"ב אות א' ד"ה מדברי רבנו) מדברי הרמב"ם - שאם כבשו ב' כיבוש רבים' ארץ רחוקה שאינה סמוכה כלל לארץ ישראל (ואפילו מאותן ארצות שלא הובטחו לאברהם אבינו), היא מתקדשת בקדושת ארץ ישראל, למרות שאינה רצופה לארץ המקודשת ויש ביניהם הפסק חוץ לארץ. וממילא אין שום סיבה לחשוש ש'אילת' החדשה - וכל שכן הערבה שלצפונה, התקדשו בכיבוש; כי בודאי יתכן שקידשו רק את ערי הנמל 'אילת' ו'עציון גבר' העתיקות (ואולי גם מכרות 'תמנע'), ולא שאר הערבה המערבית עד הים שבאותו זמן היה כולו שטח שומם וצחיח וחסר כל תועלת.

כך שאחרי ככלות הכל - למרות כיבושי בית ראשון ושני ב'שדה אדום', אין כל הכרח לנווד מהכרעת הגרש"ז אויערבך זצ"ל "שהוא רואה את כל שטח הערבה כספק, אך יש להקל בזה מהמקומות שהעדה החרדית מביאים משום ספק דרבנן לקולא, אך כשיש פירות היתר/אפילו/כשל נזרים - יש להעדיפם".

ויהי רצון שתחזינה עינינו בקיום דברי הספרי (דברים פ"א א'): "עתידה ארץ ישראל להיות מרחבת ועולה מכל צדדיה כתאנה זו שצרה מלמטה ורחבה מלמעלה, ושערי ירושלם עתידים להיות מגיעים עד דמשק... וגליות באות וחונות בתוכה, שנאמר 'ודמשק מנוחתו', ואומר 'והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים'", במהרה בימינו.

ברכת התורה

